

Geef armoede een gezicht

Eind 2011 publiceerde GGD Midden-Nederland¹ de factsheet 'Crisis, armoede en gezondheid' dat inzicht gaf in de gevolgen van de crisis. Deze factsheet biedt een vervolg hierop en bevat, naast de meest actuele cijfers en achtergronden, informatie en suggesties voor gemeentelijk beleid op armoede en gezondheid plus een speciale verdieping over kinderen en armoede.

Waarom deze factsheet?

De economische crisis, die Nederland in 2008 trof, duurt voort. Voor bepaalde groepen leidt dit tot een steeds verdere verslechtering van hun leefsituatie en gezondheid.

Van het huidige kabinet hebben gemeenten meer geld en beleidsvrijheid gekregen om lokaal armoedebelief vorm te geven. Armoede is niet alleen een financiële norm of grens, maar wordt ook bepaald door gezondheid, opleiding, achtergrond en kansen op de arbeidsmarkt. De gemeente is nu aan zet! Met deze factsheet willen wij samen met de gemeenten kijken naar de mogelijkheden die er zijn om de positie van mensen in armoede te verbeteren en bij te dragen aan het bevorderen van de zelfredzaamheid, participatie en een positief toekomstperspectief.

Bevindingen

Sinds het begin van de crisis in 2008 is de armoede en de kans op langdurige armoede in regio Midden-Nederland aanzienlijk toegenomen. Naar verwachting zal in 2014 28.000 huishoudens (7,4% van de bevolking) onder de lage inkomensgrens leven.

Vooraf het aantal arme kinderen is toegenomen. Volgens landelijke cijfers groeide in 2012 ruim 11% van de minderjarige kinderen op in armoede.

De kans op armoede is het hoogst bij eenoudergezinnen, alleenstaanden tot 65 jaar, niet-westerse huishoudens en bijstandsonvangers.

Huishoudens met risico op armoede kampen vaak met financiële problemen. In regio Midden-Nederland loopt één op de vijf huishoudens een risico op deze problemen.

Adviezen

Het is van groot belang dat gemeenten een visie met een integrale aanpak van het lokale armoedeprobleem gaan ontwikkelen. Zorg dat mensen zelf de regie houden. Betrek de doelgroep bij het ontwikkelen en uitvoeren van ideeën. Zet in op activiteiten die ertoe bijdragen dat de doelgroep gaat participeren in de maatschappij.

Zorg dat mensen die in armoede leven niet nog eens getroffen worden door bezuinigingsmaatregelen. Besteed speciale aandacht aan kinderen uit arme gezinnen (lees in deze factsheet de verdieping 'Kinderen en armoede' voor kindgerichte aanbevelingen).

Definieer en benut alle mogelijke vindplaatsen om het risico op armoede terug te dringen en mensen vroegtijdig te ondersteunen. Probeer als gemeenten over eigen grenzen heen te kijken en samenwerking te zoeken met maatschappelijke partijen die deze doelgroep ondersteunen.

Meer lezen?

Andere factsheets 'Crisis, armoede en gezondheid', 'Dreigende huisuitzettingen in regio Midden-Nederland', 'Mentaal vermogen en welbevinden in regio Midden-Nederland' zijn te vinden op www.ggdatlas.nl onder onderzoeksdocumenten/verdiepingsonderzoek. Op de GGD-atlas zijn ook diverse onderwerpen over armoede en cijfers voor uw eigen gemeente te vinden.

Voor vragen of meer informatie kunt u zich richten tot Ellen Tromp, epidemioloog bij GGD regio Utrecht¹, etromp@ggdru (030 – 6086024)

¹ GGD Midden-Nederland is per 1 januari 2014 gefuseerd met de GG & GD stad Utrecht, en werkt verder onder de naam GGD regio Utrecht

Wat is armoede?

Armoede is volgens de definitie van de Verenigde Naties het niet kunnen voorzien in de eerste levensbehoeften. Dit zijn behoeften als schoon en drinkbaar water, voedsel, kleding, huisvesting en gezondheidszorg. Zij gelden als noodzakelijk om een menswaardig leven te kunnen leiden(1).

In Nederland wordt een brede definitie van armoede gebruikt. Deze omvat ook uitsluiting van secundaire levensbehoeften zoals deelnemen aan het sociale leven, degelijk onderwijs en ontspanning. Armoede is in deze definitie niet alleen een financiële norm of grens, maar wordt mede bepaald door gezondheid, opleiding, achtergrond en kansen op de arbeidsmarkt. In Nederland leidt armoede vaak tot sociale uitsluiting en tot beperkingen in participatie en zelfredzaamheid(2).

Hoe groot is het armoede probleem in Nederland?

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) benaderen het begrip armoede op een verschillende manier. Het CBS kijkt het aan de hand van de lage-inkomensgrens (LIG) en het SCP van het zogenoemde niet-veel-maar-toereikendcriterium (NVT). Het LIG vindt zijn basis in een vast koopkrachtbedrag en kijkt naar de huishoudens. Het NVT hanteert een norm op grond van minimaal vereiste uitgaven voor voedsel, kleding, wonen en sociale participatie en kijkt naar het individu.

Armoede sterk gestegen, voor 2014 afzwakking verwacht

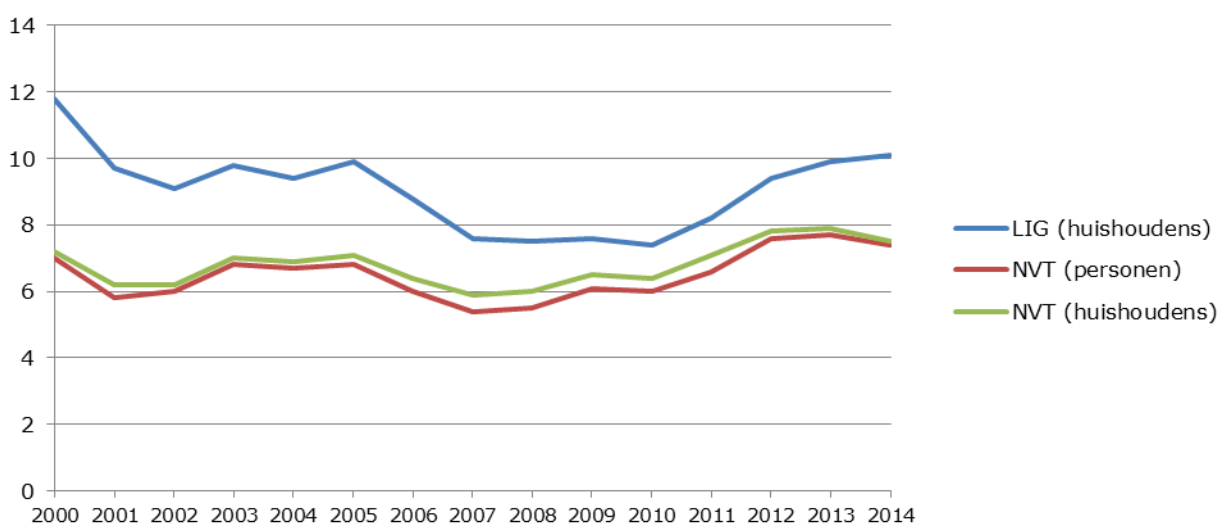
Het CBS en het SCP concluderen in het Armoedesignalement 2013(3) dat de economische crisis die eind 2008 begon aanvankelijk een bescheiden effect had op de omvang van armoede. Pas in de afgelopen twee jaar is de armoede in Nederland sterk toegenomen. De armoede zal de komende jaren blijven groeien, maar dan minder snel.

Afgemeten aan de LIG had 9,4% van alle huishoudens in 2012 kans op armoede. In totaal moesten 1,329 miljoen mensen in 2012 rondkomen van een laag inkomen. Volgens het NVT had 7,6% van de bevolking (1,197 miljoen mensen) in 2012 te weinig geld voor eten en drinken, voor kleren en vakantie. Dit is het hoogste niveau sinds de eeuwwisseling (zie Figuur 1), maar ligt nog steeds onder de piek van 1994 (8,6%).

Kans op langdurig armoede sterk toegenomen

2,7% van het aantal huishoudens in 2012 heeft tenminste vier jaar achtereen een laag inkomen. Dit percentage lag in 2011 nog op 2,4%. Ook het NVT laat een toename zien van 2,2 naar 2,7% van alle mensen.

Figuur 1. Verloop van lage-inkomensgrens (LIG) en niet-veel-maar-toereikend criteria (NVT) van 2000 tot 2014
Bron: Armoede signalement 2013 CBS/SCP

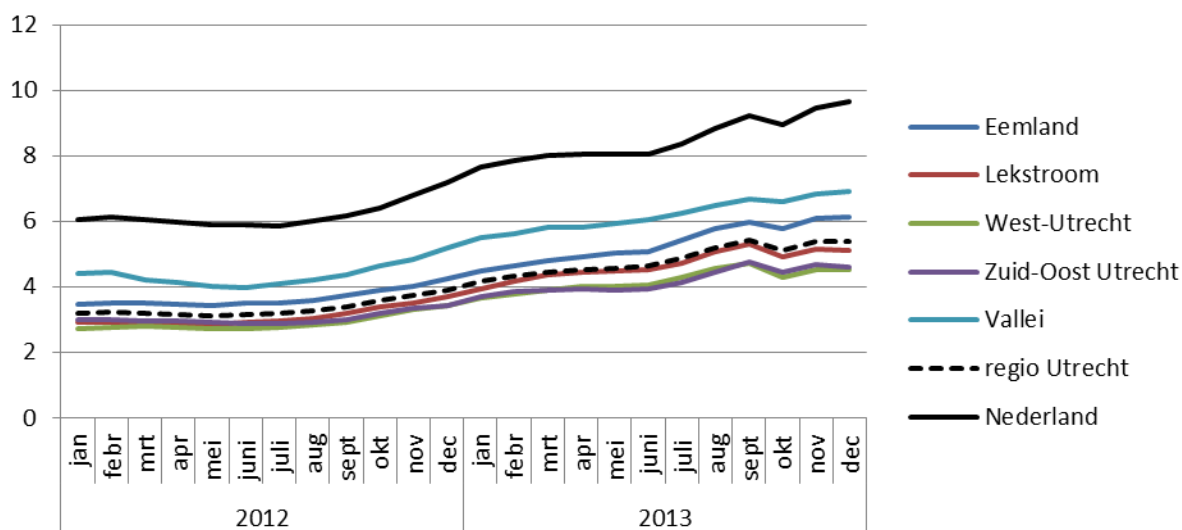

Hoe groot is het armoede probleem in regio Utrecht?

Aantal werkzoekenden in regio Utrecht in 2013 met 40% toegenomen

Het CBS en UWV publiceren beide cijfers over de arbeidsmarkt. Het CBS publiceert over de werkloze beroepsbevolking² en UWV over (niet-werkende) werkzoekenden die op zoek zijn naar (ander) werk³. In figuur 2 wordt het verloop van het aantal werkzoekenden in de afgelopen twee jaar getoond⁴ (4).

Figuur 2. Werkzoekenden in regio Utrecht, 2012-2013 (in procenten van potentiële beroepsbevolking)
Bron: Arbeidsmarktcijfers UWV

In regio Midden-Nederland is het aantal werkzoekenden in 2013 met 45% toegenomen t.o.v. 2012 (stijging van 3,3% naar 4,8%). Vergeleken met landelijke cijfers is het percentage werkzoekenden in regio Midden-Nederland relatief laag. Voor meer (gemeente-)cijfers, zie tabel 1 in Bijlage.

In regio Midden-Nederland komt in 2014 7,4% van alle huishoudens onder LIG

De meest recente LIG cijfers van het CBS op gemeenteniveau zijn van 2011. In dat jaar had 6,0% van de huishoudens in de regio een inkomen onder LIG. Het percentage lag het hoogst in Vallei met 6,5% en het laagst in Lekstroom met 5,2% (zie tabel 2, Bijlage). Net als de cijfers over de werkzoekenden liggen de percentages van regio Midden-Nederland ruim onder het landelijk gemiddelde. Naar verwachting⁵ zal het percentage in 2014 in regio Midden-Nederland toenemen tot 7,4%.

In Utrecht Oost kampt meer dan een kwart van de huishoudens met schulden.

Het aantal Nederlandse huishoudens dat een risico loopt op problematische schulden is sinds 2008 fors toegenomen. In 2010 bevond 10% van de Nederlandse huishoudens zich in zo'n risicovolle situatie, dit percentage is nu verder opgelopen tot 17%. Het grootste deel hiervan loopt een risico op problematische schulden (11%)(5). In de regio Utrecht Oost en Utrecht Midden wonen relatief de meeste huishoudens met een risico op problematische schulden. In Utrecht Oost kampt meer dan een kwart van de huishoudens met een risico op schulden en in Utrecht Midden is dat 20%.

² Het CBS geeft weer hoeveel mensen zonder werk zijn en actief naar werk zoeken (steekproefonderzoek)

³ Personen die een WW- of een WWB uitkering ontvangen zijn verplicht zich in te schrijven bij UWV

⁴ Omdat UWV actuele cijfers presenteert op gemeenteniveau wordt deze bron gebruikt

⁵ Volgens extrapolatie van beraming CBS

Van de groep die problematische schulden heeft, meldt slechts één op de drie schuldenaren zich aan voor schuldhelpverlening. In eerste instantie richt de schuldhelpverlening zich op het zoeken naar een oplossing met de schuldeisers: het zogenaamde minnelijke traject. Lukt dat niet, dan wordt de rechter gevraagd om een oplossing: het wettelijke traject (de WSNP). In regio Midden-Nederland heeft 1,7% van de huishoudens in 2012 schuldhelpverlening ontvangen waaronder 0,3% via de WSNP. Landelijk liggen deze cijfers op respectievelijk 2,3% en 0,6%, zie tabel 3, Bijlage.

1300 huishoudens in regio Midden-Nederland lopen bij de Voedselbank

In 2012 heeft de Vereniging van Voedselbanken aan 0,4% van de Nederlandse huishoudens wekelijks een voedselpakket uitgereikt. Naar verwachting zal dit percentage in 2013/2014 met ruim 20% zijn toegenomen. Alleenstaande moeders met 2 kinderen die max €9,- per dag voor eten, drinken, kleding, verjaardagen, Sinterklaas, Kerstmis, schoolreisjes e.d. hebben of een gezin bestaande uit 4 personen (2 volwassenen en 2 kinderen) dat moet rondkomen van €11,- per dag, kunnen in aanmerking komen om van de Voedselbank een pakket te krijgen (6). In regio Midden-Nederland zijn 12 afgifte punten om voedingspakketten uit te reiken. In regio Midden-Nederland ontvangt op deze manier 5,5% van de allerarmste gezinnen (ongeveer 1300 huishoudens) ondersteuning.

Aantal huisuitzettingen is in 2012 in regio Midden-Nederland met 30% toegenomen

Het aantal huisuitzettingen in Nederland is in het afgelopen jaar sterk gestegen (7). In regio Midden-Nederland vonden in 2012 275 uitzettingen plaats (1,9 uitzettingen per 1000 huurwoningen). Dit is een toename van 30% vergeleken met 2011. Corporaties mogen mensen pas uit huis zetten na een rechterlijke uitspraak. In 2012 zijn 850 vonnissen uitgesproken. Na zo'n vonnis konden de woningcorporaties in regio Midden-Nederland in zeven van de tien gevallen alsnog huisuitzetting voorkomen, door een betalingsregeling te treffen. Het aantal afgegeven vonnissen is in de afgelopen jaren stabiel gebleven maar door de economische crisis is het aantal uitzettingen toegenomen, zie voor cijfers tabel 4, Bijlage.

Welke mensen komen in armoede terecht?

Armoederisico's het hoogst bij lager opgeleiden en allochtonen.

Uit landelijke cijfers(3) en uit de ggdmonitor blijkt dat lage inkomens het meest voorkomen bij (niet-westerse) allochtonen en lager opgeleiden. Bovendien is bij deze groepen het armoederisico sterk toegenomen in vergelijking met voorgaande jaren. Volgens de ggdmonitor had vier jaar geleden 18% van de allochtonen en 10% van de lager opgeleiden financiële problemen⁶, deze percentages zijn nu toegenomen naar 20% in beide groepen. Het risico op armoede is in deze groepen viermaal hoger vergeleken met autochtonen en hoger opgeleiden. De ggdmonitor laat tevens zien dat vooral allochtone ouderen te kampen hebben met lage inkomens.

Ook armoede bij eenoudergezinnen, alleenstaanden en gescheiden personen.

Onderscheiden naar type huishouden lopen vooral gescheiden personen, eenoudergezinnen en alleenstaanden het meest risico op armoede. Uit landelijke cijfers blijkt dat bij hen het aandeel met een inkomen onder LIG verder is toegenomen(3). Bij de ggdmonitor uit 2012 geeft 18% van de gescheiden personen, 15% van de eenoudergezinnen en 13% van de alleenstaanden aan financiële problemen te hebben. Ter vergelijking: dit percentage is voor alle volwassenen in regio Midden-Nederland 8%.

⁶ Het hebben van financiële problemen is gedefinieerd als het hebben van meer dan drie soorten betalingsachterstanden, betalingsachterstanden die langer duurden dan twaalf maanden, betalingsachterstanden van een bedrag van meer dan duizend euro, betalingsachterstanden die niet meer zelfstandig zijn op te lossen binnen twaalf maanden of betalingsachterstanden waarbij hulp is gevraagd aan een hulpverlenende instantie.

Hoog armoederisico bij kinderen

Volgens landelijke cijfers lopen minderjarigen meer risico op armoede dan volwassenen. Deze kinderen lopen een risico omdat hun ouders financiële problemen hebben. In 2012 verbleef 11% van de minderjarigen in een huishouden met een inkomen onder het NVT. Dit percentage ligt nog hoger bij minderjarigen die van allochtone afkomst zijn (29%). Van de minderjarigen in bijstandsg gezinnen verkeert 60% beneden het NVT(3).

Bij de ggdmonitor zien we eenzelfde beeld. In regio Midden-Nederland ervaart 8% van gezinnen met minderjarige kinderen financiële problemen. Dit percentage is verhoogd bij gezinnen van allochtone afkomst (18%) en bij gezinnen met een laag opleidingsniveau (20%). Van gezinnen die in de bijstand zitten, heeft bijna 40% financiële problemen. Deze groep is echter klein en maakt slechts 4% uit van alle huishoudens met financiële problemen.

Weinig armoede bij ouderen

Het landelijk beeld geeft aan dat het armoedepercentage onder ouderen nog steeds het laagst van alle leeftijdsklassen is(3). In regio Midden-Nederland geeft 3% van alle 65-plussers aan financiële problemen te hebben, onder volwassenen ligt dit op 8%. Ouderen in financiële problemen zijn vooral van allochtone afkomst en moeten vaak alleen rondkomen van een AOW. Uit de ggdmonitor komt naar voren dat ouderen die financiële problemen hebben vaker bezuinigen op noodzakelijke dingen als huisvesting en medische voorzieningen vergeleken met volwassenen die financiële problemen hebben.

Wat zijn de gevolgen van armoede?

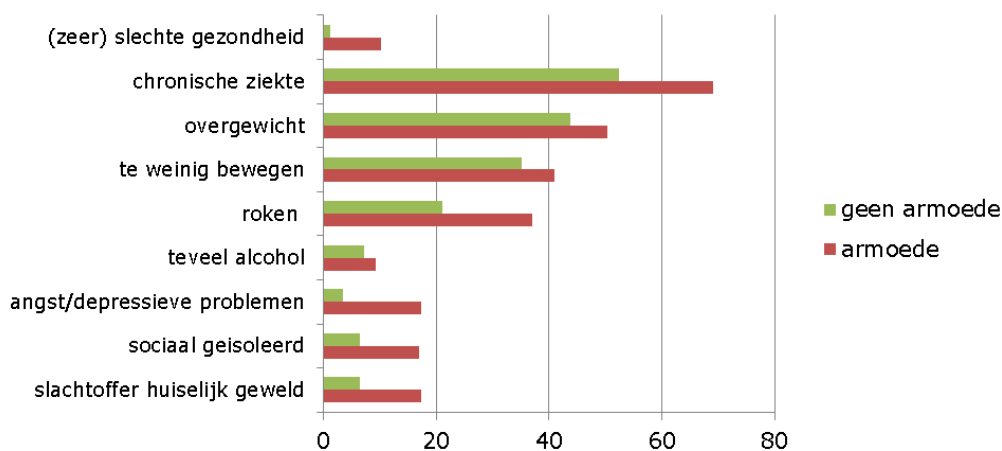
Kans op armoede gaat samen met korter leven

Mensen die in armoede leven hebben een slechtere gezondheid en leven korter. Uit CBS onderzoek(8) blijkt dat mensen uit een huishouden met een inkomen onder de armoedegrens gemiddeld 5 jaar korter leven dan mensen met een hoger inkomen. Het verschil in gezonde levensjaren bedraagt zelfs 14 jaar. Uit ander onderzoek komt naar voren dat problemen met de gezondheid de meest genoemde reden is voor werklozen om niet naar werk te zoeken(9).

Mensen met risico op armoede leven ongezonder en hebben meer gezondheidsproblemen

In de ggdmonitor hebben we risicogroepen voor armoede onderscheiden. Armoede is gedefinieerd als werkloos/arbeidsongeschikt zijn (8%) of financiële problemen hebben (8%). In totaal valt 14% van de volwassenen onder deze definitie. Mensen uit de armoedegroep geven vaker aan last te hebben van een chronische ziekte, beoordelen hun gezondheid vaker als slecht tot zeer slecht, roken vaker en drinken vaker teveel alcohol, hebben meer last van overgewicht en bewegen te weinig (zie Figuur 3).

Figuur 3. Risicofactoren voor armoede
Bron: ggdmonitor volwassenen, 2012

Daarnaast geeft de groep aan meer psychische problemen te hebben. Ze hebben vaker angstige en depressieve klachten, geven vaker aan sociaal geïsoleerd te zijn en zijn ook vaker slachtoffer geweest van huiselijk geweld. Eerder ggdonderzoek heeft een relatie tussen financiële problemen en een ongezonde leefstijl, meer psychosociale klachten en een slechtere gezondheid aangetoond(10).

Armoede zorgt voor sociale uitsluiting

Er is veel schaamte, onzekerheid en minderwaardigheidsgevoel bij mensen in armoede. Langdurig leven in armoede en het veelvuldig ondergaan van uitsluitingsprocessen zorgt dat mensen de greep verliezen op het eigen leven, angstig en wantrouwig worden en de verbintenis met zichzelf, de omgeving, de maatschappij en de toekomst verliezen(11).

De resultaten uit de ggdmonitor onderschrijven dit beeld. Mensen in armoede hebben meer psychosociale klachten en zijn vaak sociaal geïsoleerd. Ander onderzoek(12) heeft aangetoond dat mensen met financiële problemen minder steun ervaren vanuit hun netwerk en daardoor risico lopen op sociale isolatie. Schaamte om de praten over eigen financiële situatie en de kosten die sociale participatie met zich meebrengt zijn hier mogelijk de oorzaak van.

Armoede: het kip ei probleem?

De verschillende indicatoren uit de ggdmonitor laten steeds hetzelfde beeld zien: mensen die behoren tot de risicogroep voor armoede (geen betaalde baan of financiële problemen) hebben een slechtere gezondheid vergeleken met andere mensen uit regio Midden-Nederland. Betekent dit nu dat armoede een nadelige invloed heeft op onze gezondheid of geeft een slechte gezondheid een groter risico om in armoedige omstandigheden terecht te gekomen?

Beide verklaringen zijn waar. Gezondheid beïnvloedt de sociale mobiliteit en daarmee de positie op de sociale ladder. Een minder goede gezondheid kan zo voor een lagere sociaal economische status (SES) zorgen. Omgekeerd beïnvloedt de SES ook weer de gezondheid. Een lagere SES gaat vaak gepaard met ongezonde leefwijze (rookgedrag, overmatige alcoholconsumptie), slechte materiele omstandigheden (financiële problemen, slechte woonsituatie) en psychosociale risicofactoren (stress, weinig sociale steun). Een gevolg van de lage SES is een minder goede gezondheid(13).

Aanpak van armoedebeloid: gemeenten aan zet

Noodzaak van integraal armoedebeloid

Armoedebeloid is een beleidsterrein waarover gemeenten steeds meer zeggenschap krijgt(2). Lokaal beloid heeft zich tot nog toe vooral gericht op de 'hardware' zoals het verstrekken van uitkeringen, toe leiden naar werk, opleiding of schuldhelpverlening. Armoede is echter meer dan een financieel probleem. Vaak is sprake van een opeenstapeling van armoederisico's zoals gezondheidsproblemen en schuldenproblematiek, met alle gevolgen van dien. Omdat gemeenten de mogelijkheid hebben om op lokaal niveau maatwerk te leveren, zou het goed zijn om over eigen grenzen heen te kijken en samenwerking te zoeken met maatschappelijke partijen die deze doelgroep ondersteunen. Integraal en samenwerking zijn hierbij twee kernpunten. Ook binnen de gemeenten zelf zouden afdelingen als Wmo, sociale zaken, gezondheidsbeloid en sport zich gezamenlijk met het armoedebeloid bezig kunnen houden. Samenwerking leidt tot meerwaarde zonder dat het direct extra geld kost.

Niet bezuinigen op mensen in armoede

Integrale aanpak voor kwetsbare burgers wordt door de transities in de zorg steeds meer een gemeentelijke taak. Omdat de transities gepaard gaan met bezuinigingen, is er risico op lastenverzwaring bij de burgers en inbreuken op het voorzieningenniveau zoals sport en welzijn. Mensen die in armoede leven worden zo extra kwetsbaar.

Ook gaat onze participatiemaatschappij uit van eigen inzet en het inschakelen van eigen netwerk bij problemen.

Arme mensen zijn vaak sociaal geïsoleerd en hebben een beperkte zelfredzaamheid.

Het bieden van extra (preventieve) hulp kan gemeenten uiteindelijk geld besparen: zo leidt vroegtijdige inzet bij eerste signalen van huurachterstand tot minder huisuitzettingen! Gemeenten zouden kunnen inzetten op activiteiten die ertoe bijdragen dat mensen in armoede kunnen blijven participeren in de maatschappij en hun eigen kracht aanspreken.

Dit biedt deze doelgroep kansen om sociaal isolement te voorkomen, bevordert het gevoel van eigen waarde en kansen op terugkeer in het arbeidsproces en levert een positieve bijdrage aan de samenleving.

Doelgroepbeleid: vergeet vooral de jeugd niet!

(Lees voor meer informatie de verdieping 'Kinderen en Armoede' op pagina 9-11.)

Kinderen uit arme gezinnen zijn vaak slecht af(14). Ze zijn minder vaak lid van een vereniging en gaan om financiële redenen minder vaak op vakantie of dagjes uit. Bij veel arme kinderen wordt de ontwikkeling al op jonge leeftijd verstoord. Zo zijn ze vaker onveilig gehecht(15) en voelen ze zich vaker ongelukkig(16). Arme kinderen doen het ook minder goed op school, vertonen vaker probleemgedrag en zijn vaker sociaal uitgesloten vergeleken met niet-arme kinderen(14). Hierdoor maken kinderen in arme gezinnen een slechtere start en worden hun kansen voor de lange termijn bedreigd. Ze lopen een groter risico om ook als volwassene arm en sociaal uitgesloten te zijn.

Gezien het feit dat 1 op de 9 kinderen in armoede leeft, is het van belang dat gemeenten een armoedebelief ontwikkelen dat specifiek gericht is op kinderen. Gemeenten zouden een kindpakket kunnen samenstellen waarvan de onderdelen rechtstreeks ten goede komen aan de kinderen zelf. Het kindpakket zou kunnen bestaan uit vouchers voor basisbenodigdheden zoals een stel winterkleden en zomerkleden en bijvoorbeeld lessen voor een basiszwemdiploma, een bibliotheekpas tot 18 jaar, toegang tot lokaal vervoer en deelname aan een wekelijkse activiteit ter ontspanning of sportieve/culturele ontwikkeling(17).

Ook kan de Jeugdgezondheidszorg (JGZ) en de gemeentelijke sociale dienst een samenwerkingsproject opzetten om kinderen op te sporen die door geldgebrek in het gezin belemmerd worden zich op een gezonde wijze te kunnen ontwikkelen(18).

Concrete voorbeelden en ideeën

- ✓ Brengt witte vlekken, belemmerende regels en gecompliceerde processen in kaart en probeer vervolgens het armoedebelief te vereenvoudigen en te versimpelen. Houd niet vast aan 413 soorten minimabelief en ingewikkelde formulieren.
- ✓ Definieer en benut alle mogelijke vindplaatsen van arme inwoners om het niet-gebruik van voorzieningen terug te dringen en mensen vroegtijdig te ondersteunen. Maak samen met beleids- en uitvoeringspartners afspraken over hoe mensen te informeren en te begeleiden.
- ✓ Zorg dat mensen zelf de regie houden. Dat is goed voor hun eigenwaarde en hun zelfredzaamheid. Betrek de doelgroep bij het ontwikkelen en uitvoeren van het beleid. Dat levert vaak verrassende en bruikbare ideeën op. Sluit aan bij de belevingswereld van de doelgroep.
- ✓ Probeer de collectieve ziektekostenverzekeringen voor minima (CZM) zo optimaal mogelijk in te zetten. Veel gemeenten hebben deze CZM inmiddels en breiden de dekking ervan uit. Dit heeft veel voordelen boven de verstrekking van bijzondere bijstand voor medische kosten.
- ✓ Bezuinig niet op (preventieve) schuldhulpverlening. Het is belangrijk dat mensen tijdig hulp zoeken zodat de problemen niet verergeren. Wees bewust dat het overgrote deel van de schuldenaren de weg naar de schuldhulpverlening nog niet weet te vinden. Zorg voor integraal beleid zodat de problemen op de verschillende leefdomeinen van de schuldenaar tegelijkertijd aangepakt worden.
- ✓ Gebruik de kanalen die er zijn: overweeg om bij het 'keukentafelgesprek' ook te informeren naar de mate waarin mensen zich arm voelen en op de hoogte zijn van mogelijkheden om met anderen in contact te komen en aan leuke (gratis) activiteiten mee te doen.

- ✓ Zet in op gezonde leefstijl. Bewegen is belangrijk, niet alleen voor de gezondheid maar ook om anderen te ontmoeten en om positieve energie op te doen. Stimuleer extra beweegactiviteiten voor arme inwoners en zorg via voorzieningen als de U-pas of het jeugdsportfonds dat kinderen uit arme gezinnen kunnen blijven sporten. Betrek informatie over gezond eten en bewegen bij (budgetterings-)cursussen gegeven door sociale dienst en schuldhulpverlening.
- ✓ Vindingrijkheid is een belangrijk goed. Zoek partners, wissel kennis uit, leer van elkaar en gebruik de 'vindplaatsen'. Er zijn ideeën genoeg. Zoals een ruilbeurs van sportspullen, repaircafé of wijktuinen waarbij tuinieren, bewegen, het kweken van gezond eten en het in contact komen met elkaar inwoners nieuwe mogelijkheden kan bieden om in eigen kracht te staan.

Verdieping

Kinderen en armoede

Arme kinderen zijn extra kwetsbaar. Ze kunnen zelf weinig aan de financiële situatie doen, maar tegelijkertijd wordt hun ontwikkeling al op jonge leeftijd verstoord. Zo is er onder hen vaker sprake van een onveilige hechting(15) en voelen ze zich vaker ongelukkig(16). Arme kinderen doen het ook minder goed op school, vertonen vaker probleemgedrag en zijn vaker sociaal uitgesloten vergeleken met niet-arme kinderen(14,19-22). Hierdoor maken kinderen in arme gezinnen een slechtere start. Tevens worden hun kansen voor de lange termijn bedreigd. Ze lopen een groter risico om ook als volwassene arm en sociaal uitgesloten te zijn, al is de directe 'overerving' van deze verschijnselen beperkt. Overigens heeft armoede niet per definitie negatieve gevolgen voor kinderen, zeker niet als de periode van armoede kort duurt(23).

Armoede bij ouders gaat vaak gepaard met andere problemen, zoals een lage opleiding, schuldenproblematiek en (financiële) stress bij ouders waarvan kinderen veel last hebben(14,24-26). Inzicht in de leefwereld van ouders in armoede is belangrijk voor het bieden van doelgerichte interventies. Naast het aanpakken van de financiële problemen is het van belang te kijken naar hoe ouders tegen de problemen aankijken. Hierdoor kan er beter ingespeeld worden op de behoefte en vaardigheden van ouders, waarmee zij meer controle krijgen over hun eigen leven. Het is bijvoorbeeld effectief om te werken aan het vergroten van het sociale netwerk en de maatschappelijke participatie van ouders. Uit onderzoek blijkt dat dit het kind ook ten goede komt(27).

Uitsluiting

Armoede wordt vaak in één adem genoemd met uitsluiting. Door een gebrek aan geld kunnen armen buitengesloten raken van de samenleving. Voor kinderen betekent meedoen in de maatschappij dat ze naast naar school gaan (of al werken), ook deelnemen aan allerlei activiteiten in hun vrije tijd. Activiteiten als sport, muziekles of scouting zijn niet alleen leuk om te doen, maar bieden kinderen ook de kans om hun talenten te ontwikkelen. Ook komen ze door dit soort activiteiten in contact met andere kinderen met wie ze vriendschappen kunnen aangaan. Daarbij ervaren ze hoe het is om deel uit te maken van een groter geheel en leren ze samen te werken en zich te houden aan regels(28). De contacten zijn belangrijk voor de ontwikkeling van een sterke sociale identiteit(29). De vrijetijdsbesteding van kinderen heeft een sociaal-integratieve functie: kinderen leren mee te doen. Dit kan ook hun kansen voor later bevorderen.

Praktijkvoorbeeld vanuit de jeugdgezondheidszorg

Op het speciaal onderwijs valt op dat twee broers uit hetzelfde gezin vaak ziek zijn. Zij maken een vermoeide indruk en één van beiden heeft fors overgewicht. Zij komen uit een gezin met twee allochtone ouders en totaal 5 kinderen. Vader zit met forse pijnklachten thuis. De ziektewetuitkering is net boven bijstandsniveau. Het gezin komt hierdoor niet in aanmerking voor huurtoeslag. Bij een gesprek met de jeugdarts wordt duidelijk dat moeder de kinderen ziek meldt als ze geen vervoer heeft. Er is geen auto en de kinderen hebben geen fiets. Er zijn twee slaapkamers waardoor de kinderen elkaar wakker houden. Beide zonen hebben een bril nodig. Moeder heeft er nog maar één gekocht omdat dit duur is. Eén zoon zit op voetbal, de tweede zou dit ook graag willen maar daarvoor is geen geld.

Wat zouden gemeenten kunnen doen?

Veel voorzieningen in het kader van armoedebelief richten zich op uitkeringsgerechtigden, terwijl er in het huidige tijdsgewricht een belangrijke toename plaatsvindt van 'nieuwe' groepen mensen met financiële problemen zoals ZZP-ers, werklozen, mensen met schulden etc. Signalering van deze nieuwe groepen is dus belangrijk. Armoedebelief ondersteunt de situatie van kinderen vooral op indirecte wijze en wel door financiële ondersteuning van de ouders(30). Echter uit onderzoek blijkt dat het van belang is om op meer terreinen aan te sluiten bij ouders om maatschappelijke participatie van ouders en dus kinderen te vergroten.

Aanbevelingen en kansen voor gemeenten

De onlangs uitgekomen rapporten Kinderen in Tel(31) en Kinderen in armoede(30) doen een aantal aanbevelingen aan gemeenten om ervoor te zorgen dat alle kinderen in Nederland dezelfde ontwikkelingskansen krijgen:

Aanbevelingen op het gebied van beleid:

- Een visie met een integrale aanpak van armoede onder kinderen, zowel binnen de gemeente als extern met samenwerkingspartners, biedt kansen.
- Stem het jeugdzorgbeleid af op het armoedebelief, de gemeente wordt per 2015 verantwoordelijk voor de uitvoering van de jeugdzorg: met de juiste aanpak van armoede, is de kans groot dat er minder jeugdzorg nodig is.
- Zorg voor een structureel armoedebeliefsplan gefocust op kinderen. De huidige hulp komt nu vaak van particuliere initiatieven, waardoor verschillen in voorzieningen voor kinderen per gemeente ontstaan. Een gemeentelijk armoedebelief is een belangrijk instrument om de leefsituatie van alle kinderen te verbeteren. Hierbij is beleid op de leeftijdsgroep 8-12 jarigen aan te bevelen(32).
- Zorg als gemeente dat je kinderen en jongeren concreet en actief betreft door hun mening mee te nemen bij de inrichting van goede voorzieningen.
- Verbreed de doelgroep: met name de kinderen die niet in de bijstand zitten, blijven tot nu toe gemakkelijk buiten beeld. Denk daarbij aan kinderen van de groeiende groep 'werkende armen'.

Aanbevelingen op het gebied van voorzieningen:

- Stel waar nodig een kindpakket samen, met basisbehoeften voor kinderen, zoals bijvoorbeeld lessen voor een zwemdiploma en deelname aan vrijetijdsbezigheid, zodat aan de plicht voldaan wordt van het VN-Kinderrechtenverdrag om toe te zien op een toereikende levensstandaard voor alle kinderen in Nederland.
- Verbeter de toegankelijkheid van voorzieningen en maak een aanvraag indienen eenvoudig.

Aanbevelingen op het gebied van signaleren:

- Monitor het aantal kinderen en jongeren dat opgroeit in gezinnen die leven rond de armoedegrens, om na te gaan of zij behoefte hebben aan ondersteuning.
- Let extra op specifieke doelgroepen (zoals niet Westerse allochtonen en gezinnen waar sprake is van overerfbare armoede)
- Niet alleen aandacht besteden aan de financiële problemen van ouders, maar ook kijken naar hun sociale participatie. 'Maatschappelijk niet meedoen' komt niet alleen voort uit financieel-economische problemen van de ouders, maar kent ook sociaal-cognitieve oorzaken(14). Eenvoudig gezegd: als de ouders weinig sociaal participeren, zullen hun kinderen dat ook weinig doen, en dat lost men niet automatisch op door de materiële omstandigheden van de ouders te verbeteren.

Wat kan de GGD doen?

De jeugdgezondheidszorg (JGZ) heeft een groot bereik en daardoor op regelmatige basis contact met alle ouders en kinderen van 0-19. De JGZ is sterk in het integraal signaleren van problemen bij kinderen. Hoe eerder problemen of risico's daarop worden gesignaleerd, hoe beter voorkomen kan worden dat problemen groter en erger worden.

Dit geldt ook voor de signalering van armoede.

- De JGZ constateert problematiek en kijkt welke rol financiële problemen hierbij spelen;
- Daarnaast brengt de JGZ in kaart hoe de draagkracht-draaglast verhouding binnen het gezin is;
- Door de directe relatie met de wijkteams zijn er mogelijkheden om geconstateerde problematiek direct toe te leiden naar (praktische) hulp dichtbij het gezin;
- De JGZ verbindt partijen met elkaar en kan de participerende rol van ouders versterken door hen toe te leiden naar de juiste initiatieven, bijvoorbeeld leesmoeder worden op school of stimuleren tot het organiseren van een ruilbeurs.
- De JGZ kan specifiek op armoede signaleren door in contact met ouders hier naar te vragen. Speciale aandacht kan besteed worden aan de genoemde risico doelgroepen.

Referentielijst

1. <http://nl.wikipedia.org/wiki/Armoede>
2. <http://www.divosa.nl/dossiers/armoede-en-sociale-uitsluiting>
3. Armoede signalement 2013 Centraal Bureau voor de Statistiek/Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag, december 2013.
4. http://www.arbeidsmarktcijfers.nl/panorama/ai_portal_tom_wz.asp
5. Panteia (2012). Huishoudens in de rode cijfers 2012. Omvang en achtergronden van schuldenproblematiek bij huishoudens. Zoetermeer: Panteia.
6. <http://voedselbankennederland.nl/>
7. Aedes (2013). Stijging aantal huisuitzettingen in 2012.
<http://www.aedes.nl/content/feiten-en-cijfers/bewoners/hoeveel-huisuitzettingen-zijn-er-per-jaar/expert-hoeveel-huisuitzettingen-zijn-er-per-jaar.xml>
8. CBS korter leven en gezondheid
9. <http://www.socialevraagstukken.nl/site/2010/10/06/houd-rekening-met-slechte-gezondheid-van-mensen-in-armoede/>
10. Van Rijnsoever, M.P., Tromp, E., Waterlander, W.E. Schütz, F.N., Steenhuis, I.H.M. (2011). Financiële problemen bij een lage SES: Identificatie van geassocieerde factoren voor het hebben van financiële problemen bij mensen met een lage sociaaleconomische status. GGD Midden-Nederland.
11. <http://www.armoede-in-zicht.be/visie/>
12. Jahoda, M., Lazarsfeld, P.F. en Zeisel, H. (1933). *Marienthal: the Sociography of an Unemployed Community* (English translation, 1971). Chicago: Aldine Atherton. Mind, 2008
13. Mackenbach JP. Socio-economic health differences in The Netherlands: a review of recent empirical findings. *Soc Sci Med* 1992;34:213-26.
14. Roest, A., A. Lokhorst en C. Vrooman (2010), 'Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden'. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
15. Geenen, G. (2007), 'Intergenerationele overdracht van gehechtheid bij Belgische moeders en kinderen die in extreme armoede leven: een meervoudige gevalsstudie'. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
16. Vanhee, L. (2007), 'Weerbaar en broos: mensen in armoede over ouderschap: een verkennende kwalitatieve studie in psychologisch perspectief'. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
17. Aanbeveling van de Kinderombudsman: <http://www.dekinderombudsman.nl/92/ouders-professionals/publicaties/rapport-kinderen-in-armoede/?id=106>
18. <http://www.nji.nl/Opgroeien-in-armoede>
19. Bucx, F. (red.) (2011). *Gezinsrapport 2011: Een portret van het gezinsleven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (scppublicatie 2011/7).
20. Dekovic, M., E. Snel en H. Groenendaal (1997). 'Kinderen van de rekening. Over de effecten van armoede op kinderen', in: Vrooman, C., G. Engbersen, E. Snel (1997) *'De kwetsbaren'*. Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 143-157.
21. Hoff, S.J.M., J. Dronkers. & J.C. Vrooman (1997). Arme ouders en het welzijn van kinderen. In G. Engbersen, J.C. Vrooman & E. Snel, *Arm Nederland - de kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
22. Nederland, T., J. Mak, M. Stavenuiter en H. Swinnen (2007). *'Afwijzing van aansprakelijkheid: het onderhavige verslag. Aanpak kinderarmoede en bevordering sociale insluiting van kinderen. Onderzoek van het landelijke beleid'*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
23. Roest, A. (2011). Veranderingen in de maatschappelijke deelname van kinderen, 2008-2010. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

24. Guiaux, M., A. Roest en J. Iedema (2011), 'Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later'. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
25. Katz, I., J. Corlyon, V. La Place en S. Hunter (2007), 'The relationship between parenting and poverty'. York: Policy Research Bureau.
26. Snel, E., Hoek, T. van der & Chessa, T. (2001). *Kinderen in armoede. Opgroeien in de marge van Nederland*. Assen: Van Gorcum.
27. Besselink, P., Braun, M., Oosterkamp-Szwajcer, E. (2013), Ouders in armoede: veerkrachtig, strijdvaardig of teneergeslagen? *Journal of Social Intervention: Theory and Practice* –2013 – Volume 22, Issue 4, pp. 24–42.
28. Sieckelink, S.J.A. (2009). *Het beste van de jeugd. Een wijsgerig-pedagogisch perspectief op jongeren en hun ideal(ism)en* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
29. Ridge, T. en J. Millar (2000). Excluding Children: Autonomy, Friendship and the Experience of the Care System. In: *Social Policy & Administration*, jg. 34, nr. 2, p. 160-175.
30. Verwey-Jonker (2013), instituut Kinderen in armoede in Nederland
http://www.verwey-jonker.nl/jeugd/publicaties/beleid/kinderen_in_armoede_in_nederland
31. Databoek Kinderen in tel (2014), <http://www.kinderenintel.nl/2014/databoek2014.html>
32. Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later, 2011, Maurice Guiaux m.m.v. Annette Roest Jurjen Iedema
<http://www.scp.nl/dsresource?objectid=28773&type=pdf>

Bijlage

Tabel 1. Niet-werkende werkzoekende per gemeenten, 2012 en 2013
(in aantallen (abs) en procenten (proc) van potentiële beroepsbevolking met bijbehorende betrouwbaarheidsintervallen (95% BI)).

	2012			2013		
Gemeente	abs	proc (%)	95% BI	abs	proc (%)	95% BI
Amersfoort	3622	3,94	3,81 - 4,06	5305	5,76	5,61 - 5,91
Baarn	542	3,81	3,49 - 4,12	762	5,35	4,98 - 5,72
Bunnik	196	2,41	2,07 - 2,74	291	3,57	3,17 - 3,98
Bunschoten	278	2,29	2,02 - 2,55	470	3,87	3,52 - 4,21
De Bilt	640	2,74	2,53 - 2,95	933	4,00	3,74 - 4,25
De Ronde Venen	668	2,61	2,41 - 2,80	1040	4,06	3,82 - 4,30
Eemnes	186	3,54	3,04 - 4,04	257	4,88	4,30 - 5,47
Houten	786	2,60	2,42 - 2,78	1212	4,00	3,78 - 4,22
Leusden	491	2,84	2,59 - 3,09	755	4,37	4,06 - 4,67
Lopik	167	1,98	1,68 - 2,28	274	3,24	2,86 - 3,61
Montfoort	194	2,43	2,09 - 2,76	300	3,76	3,34 - 4,18
Nieuwegein	1387	3,53	3,35 - 3,72	2087	5,32	5,10 - 5,54
Oudewater	122	2,11	1,74 - 2,48	189	3,27	2,81 - 3,73
Renswoude	52	1,79	1,31 - 2,28	97	3,37	2,71 - 4,03
Rhenen	440	4,05	3,67 - 4,42	615	5,66	5,23 - 6,10
Soest	1066	4,04	3,80 - 4,27	1510	5,72	5,44 - 6,00
Stichtse Vecht	1359	3,50	3,32 - 3,68	1855	4,78	4,57 - 4,99
Utrechtse Heuvelrug	768	2,87	2,67 - 3,07	1066	3,98	3,75 - 4,21
Veenendaal	1754	4,66	4,45 - 4,87	2476	6,58	6,33 - 6,83
Vianen	393	3,29	2,97 - 3,61	561	4,69	4,31 - 5,07
Wijk bij Duurstede	397	2,74	2,48 - 3,01	597	4,11	3,79 - 4,44
Woerden	801	2,65	2,47 - 2,83	1162	3,84	3,62 - 4,06
Woudenberg	168	2,45	2,09 - 2,82	255	3,73	3,28 - 4,18
IJsselstein	701	3,32	3,08 - 3,56	1061	5,02	4,73 - 5,32
Zeist	1291	3,59	3,40 - 3,78	1666	4,63	4,42 - 4,85
<i>Subregio Eemland</i>	6354	3,65	3,56 - 3,74	9313	5,35	5,24 - 5,45
<i>Subregio Lekstroom</i>	3434	3,09	2,99 - 3,19	5194	4,68	4,55 - 4,80
<i>Subregio West-Utrecht</i>	3143	2,9	2,80 - 3,00	4546	4,19	4,07 - 4,31
<i>Subregio Zuidoost Utrecht</i>	3292	3,03	2,93 - 3,13	4552	4,19	4,07 - 4,31
<i>Subregio Vallei</i>	2245	4,37	4,19 - 4,55	3188	6,21	6,00 - 6,42
Regio Midden-Nederland	18469	3,34	3,29 - 3,38	26794	4,84	4,78 - 4,89
Nederland	489832	6,20	6,18 - 6,22	672805	8,52	8,50 - 8,54

Bron: Arbeidsmarktcijfers UWV

Tabel 2. Huishoudens met lage inkomens, 2011 en voorspelling 2014, per gemeenten (in aantallen en procenten van totaal aantal huishoudens).

	2011			Prognose 2014
Gemeenten	Totaal aantal huishoudens (x1000)	Aantal huishoudens met laag inkomen (x1000)	Percentage huishoudens met laag inkomen (%)	Percentage huishoudens met laag inkomen (%)
Amersfoort	61,1	4,5	7,3	9,0
Baarn	10,8	0,7	6,9	8,5
Bunnik	5,9	0,2	4,0	4,9
Bunschoten	7,3	0,3	3,9	4,8
De Bilt	18	1,1	5,9	7,3
De Ronde Venen	17,3	1	5,7	7,0
Eemnes	3,5	0,2	5,5	6,8
Houten	18,2	0,7	4,0	4,9
Leusden	11,9	0,5	4,1	5,0
Lopik	5,2	0,2	4,7	5,8
Montfoort	5,3	0,2	4,0	4,9
Nieuwegein	26,1	1,6	6,2	7,6
Oudewater	3,8	0,2	5,2	6,4
Renswoude	1,7	0,1	5,3	6,5
Rhenen	7,4	0,4	5,9	7,3
Soest	19,4	1,2	6,4	7,9
Stichtse Vecht	26	1,5	5,6	6,9
Utrechtse Heuvelrug	19,9	1,2	5,8	7,1
Veenendaal	24,9	1,7	6,7	8,3
Vianen	8	0,4	5,5	6,8
Wijk bij Duurstede	9,2	0,4	4,8	5,9
Woerden	20,1	1	5,1	6,3
Woudenberg	4,5	0,2	4,6	5,7
IJsselstein	13,6	0,8	5,6	6,9
Zeist	25,7	2,1	8,0	9,9
<i>Subregio Eemland</i>	118,5	7,6	6,4	7,9
<i>Subregio Lekstroom</i>	71,1	3,7	5,2	6,4
<i>Subregio West-Utrecht</i>	72,5	3,9	5,4	6,6
<i>Subregio Zuidoost Utrecht</i>	78,7	5	6,4	7,8
<i>Subregio Vallei</i>	34	2,2	6,5	8,0
Regio Midden-Nederland	374,8	22,4	6	7,4
Nederland	6980	575	8,2	10,1

Bron: CBS Statline

Tabel 3. Huishoudens met problematische schulden die deelnemen aan wettelijk of minnelijk schuldhelpverleningstraject, per gemeenten in 2012 (in aantallen en procenten van totaal aantal huishoudens).

Gemeenten	Minnelijk traject (aantal)	Minnelijk traject (%)	Wettelijk traject (aantal)*	Wettelijk traject (%)	Totaal (%)
Amersfoort	1513	2,4	246	0,4	2,7
Baarn	134	1,2	25	0,2	1,4
Bunnik	18	0,3	11	0,2	0,5
Bunschoten	71	1,0	39	0,5	1,5
De Bilt	127	0,7	25	0,1	0,8
De Ronde Venen	156	0,9	31	0,2	1,1
Eemnes	26	0,7	8	0,2	1,0
Houten	388	2,1	36	0,2	2,3
Leusden	21	0,2	22	0,2	0,4
Lopik	40	0,8	14	0,3	1,0
Montfoort	44	0,8	14	0,3	1,1
Nieuwegein	747	2,8	126	0,5	3,2
Oudewater	29	0,7	3	0,1	0,8
Renswoude	20	1,2	6	0,3	1,5
Rhenen	63	0,8	20	0,3	1,1
Soest	217	1,1	62	0,3	1,4
Stichtse Vecht	341	1,3	56	0,2	1,5
Utrechtse Heuvelrug	134	0,6	22	0,1	0,7
Veenendaal	550	2,2	104	0,4	2,6
Vianen	40	0,5	45	0,6	1,0
Wijk bij Duurstede	86	0,9	25	0,3	1,2
Woerden	267	1,3	56	0,3	1,6
Woudenberg	36	0,8	3	0,1	0,8
IJsselstein	142	1,0	48	0,3	1,4
Zeist	321	1,2	64	0,2	1,4
<i>Subregio Eemland</i>	2018	1,6	406	0,3	2
<i>Subregio Lekstroom</i>	1357	1,9	269	0,4	2,2
<i>Subregio West-Utrecht</i>	837	1,1	160	0,2	1,3
<i>Subregio Zuidoost Utrecht</i>	686	0,8	148	0,2	1
<i>Subregio Vallei</i>	633	1,8	129	0,4	2,2
Regio Midden-Nederland	5531	1,4	1112	0,3	1,7
Nederland		1,7	39486	0,6	2,3

* extrapolatie van landelijke cijfers naar instroom en lopende zaken per gemeente, zie: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/06F9A3EE-0918-4BBB-9CB5-E0E4800EC517/0/2013monitorwsnp2012.pdf>

Bron: RGI GGD Nederland.

Tabel 4. Aantal dreigende en daadwerkelijke huisuitzettingen, per gemeenten van 2011, 2012 en 2013.

Gemeenten	Dreigende huis- uitzetting 2011	Daad- werkelijke huis- uitzetting 2011	Dreigende huis- uitzetting 2012	Daad- werkelijke huis- uitzetting 2012	Dreigende huis- uitzetting 2013	Daad- werkelijke huis- uitzetting 2013
Amersfoort	204	40	261	63	233	*
Baarn	12*	2*	21	10	21	10
Bunnik	6	1	6	5	9	5
Bunschoten	10	1	5	1	27	4
De Bilt	14	6	22	4	25	4
De Ronde Venen	38	10	26	4	*	*
Eemnes	6	1	9	3	7	4
Houten	18	3	18	9	30	6
IJsselstein	17	7	32	10	25	12
Leusden	12	3	9	4	4	3
Lopik	1	0	10	1	5	1
Montfoort	4	2	4	2	7	0
Nieuwegein	71	16	81	12	77	22
Oudewater	2	1	7	3	*	*
Renswoude	3	0	3	2	2	1
Rhenen	11	0	7	4	14	5
Soest	58	12	60	17	22	9
Stichtse Vecht	43	12	45	15	52	24
Utrechtse Heuvelrug	21	6	31	11	18	9
Veenendaal	152	23	80	28	67	16
Vianen	12	5	26	10	22	6
Wijk bij Duurstede	6	6	7	3	9	1
Woerden	23	5	27	6	41	7
Woudenberg	6	3	7	0	9	1
Zeist	103	18	53	47	57	*
<i>Subregio Eemland</i>	308	62	372	98	323	
<i>Subregio Lekstroom</i>	119	31	167	42	159	47
<i>Subregio West-Utrecht</i>	110	30	109	30		
<i>Subregio Zuidoost Utrecht</i>	150	37	119	70	118	
<i>Subregio Vallei</i>	166	23	90	34	83	22
Regio Midden-Nederland	853	183	857	274		

*Cijfers zijn niet aangeleverd; er is een schatting gemaakt op basis van eerder aangeleverde cijfers